

hun verscheidenheid wel aan de titel gekoppeld worden. Zij geven informatie over bepaalde geleerden, onderwijsinstellingen, of leermiddelen, in casu de notatie van muziek en het gebruik van schema's en andere geheugensteuntjes.

In de bundel valt verhoudingsgewijs weinig te lezen over het onderwijs in de Nederlanden. Dit is niet zo verwonderlijk, want de eerste universiteit in deze streken werd pas in 1425 gesticht door hertog Filips de Goede in Leuven. Deze instelling wordt enkel zijdelings besproken in de bijdrage van H. de Ridder-Symoens over middeleeuwse universiteiten. Meer aandacht krijgen de diverse stadsscholen in een artikel van A. M. J. van Buuren. Hij vertelt dat er in Zwolle rond 1400 60 tot 80 jongens in een klas zaten en dat er in Gouda in 1407 drie leraren voor minstens 300 kinderen waren. Globaal gesproken werd er dagelijks van 6.00 tot 17.00 uur les gegeven, met slechts enkele tussenuren voor maaltijden, spel en kerkbezoek. Er waren ook weinig boeken en andere leermiddelen beschikbaar (227-228). De auteur laat een conclusie over de kwaliteit van de lessen achterwege, maar die zal onder deze omstandigheden vermoedelijk nooit erg hoog zijn geweest.

De laatste bijdrage in de bundel is van A. Naber en behandelt de opvoeding van Bourgondische edelen. Zij wijst erop dat families als Glymes, Lalaing, Croy, Brederode en Borselen hun kinderen naar de universiteit van Leuven stuurden. Jan van Lannoy maande zijn zoon in een brief uit 1464 dan ook goed onderwijs te volgen, want hijzelf had in de raad van hertog Filips hinder van zijn gebrek aan opleiding. Hij durfde in het gezelschap van 'gestudeerde' raadsheren zelfs niet te spreken uit angst iets verkeerd te zeggen (250). Naber levert geen commentaar op deze 'ontboezeming', hetgeen mij onjuist lijkt. Jan van Lannoy had jarenlang hertog Filips gediend, zowel als krijgsman als diplomaat. Hij was van 1448 tot 1462 stadhouder van Holland en Zeeland geweest. De hofhistoricus Georges Chastellain typeert hem als een 'subtil homme' en een 'sage et beau parlier'. Zou zo'n man van de wereld werkelijk met de mond vol tanden hebben gezeten bij raadsvergaderingen? Het lijkt mij hier dan ook te gaan om literaire fictie of om een frappant voorbeeld van valse bescheidenheid.

Men kan in een bestek van 256 bladzijden uiteraard geen compleet beeld van de scholing in de middeleeuwen aanbieden. De bundel geeft wel een aardig beeld van de algemene ontwikkelingen, maar niet alle artikelen zijn gemakkelijk leesbaar. Het artikel over muzieknotatie is wel erg specialistisch en de foto's met de didactische schema's zijn alleen te doorgronden en te waarderen met kennis van het middeleeuwse schrift. Gelukkig zijn alle Latijnse citaten in de tekst vertaald, want het Latijn behoort allang niet meer tot het vakkenpakket van de moderne leerling. Verder viel mij bij het artikel van Van Buuren op dat alle informatie is ontleend aan R. R. Post, *Scholen en onderwijs in Nederland gedurende de middeleeuwen* uit 1954. Het zou derhalve een goede zaak zijn als er eens een nieuwe studie over scholing in de Nederlanden wordt geschreven. Bij het schrijven daarvan kan deze bundel allicht nuttige aanknopingspunten bieden.

M. J. van Gent

J. A. Bijsterveld, *Laverend tussen kerk en wereld. De pastoors in Noord-Brabant 1400-1570* (proefschrift Vrije Universiteit Amsterdam; Amsterdam, 1993, 508 blz., ISBN 90 5383 199 1).

De zeden en gewoonten van de geestelijkheid in de jaren voor de reformatie is nog steeds een

thema dat moeilijk met kritische distantie te behandelen is. De gepassioneerde discussie die onlangs in Engeland weer is losgebroken naar aanleiding van de boeken van Christopher Haigh en Eamon Duffy, die beiden volhouden dat er weinig mis was met de laatmiddeleeuwse kerk en dat dus de hervorming een beweging was die alleen maar succes had daar waar zij van hogerhand werd ingevoerd, omdat zij dwars stond op de verlangens en behoeftes van het volk, laat al zien dat er hier meer aan de hand is dan een wetenschappelijk verschil van mening. Het zijn op dit punt religieuze en politieke scheidslijnen nu die grotendeels het standpunt dat de schrijvers innemen ten opzichte van het verleden bepalen.

Juist daarom is deze dissertatie zo belangrijk. Bijsterveld kiest voor een rigoureuze kwantitatieve behandeling van zijn onderwerp. Laat ik op voorhand zeggen dat daardoor dit boek geen lichte lectuur vormt. De lezer moet zich door een zo grote hoeveelheid tabellen, lijsten en correlaties heen werken, dat hij soms in de verleiding komt de percentages maar te laten voor wat zij zijn en gauw door te bladeren naar de conclusies van het hoofdstuk. Toch is een dergelijke aanpak juist bij een onderwerp dat blijkbaar nog altijd zo gevoelig ligt uiterst waardevol, bijvoorbeeld wat betreft de celibaatskwestie. Terwijl de Engelse revisionisten op alle mogelijke manieren suggereren dat verreweg de meeste priesters rond 1500 zich aan de wet hielden, toont Bijsterveld op grond van harde cijfers aan dat, althans in Noord-Brabant, meer dan de helft van de geestelijkheid zich niet aan de celibaatswet hield, hetgeen overigens op weinig verzet stuitte van de hun toevertrouwde zielen.

Voor zijn prosopografisch onderzoek neemt Bijsterveld een vast omschreven groep uit de geestelijkheid, de pastoors. Daaronder verstaat hij niet alleen degenen die kerkrechtelijk met deze functie bekleed waren, maar ook degenen die in feite het ambt ter plaatse uitoefenden. Geografisch beperkt hij zijn onderzoek tot één van de acht aartsdiaconaten van het bisdom Luik, het Kempenland, dat de dekenaten Woensel, Hilvarenbeek en Cuijk omvatte. Van deze groep bestudeert hij de geografische en sociale afkomst, hun scholing, de wijze waarop zij aan hun ambt kwamen en het vervolgens uitoefenden en tenslotte in een laatste meer kwalitatief hoofdstuk hun functioneren en levenswijze. Dat leidt tot enkele bijzonder interessante conclusies. Een daarvan noemde ik al: een aanzienlijk deel van de pastoors leefde in feite als gehuwden. Bijsterveld laat ook zien dat er in de geestelijkheid een vrijwel onoverbrugbare sociale kloof gaapte tussen degenen die een of meer beneficiëes hadden en dus een vast inkomen genoten en degenen die hun kostje bij elkaar moesten scharrelen door nu eens hier dan weer daar de beneficiënten te vervangen. Bijzonder boeiend vond ik ook dat het merendeel van de pastoors uitstekend geschoold was, maar niet zozeer voor het priesterambt, als wel voor een maatschappelijke carrière in het algemeen. Een verrassing was het te zien dat de decreten van het concilie van Trente in Noord-Brabant zeer snel ten uitvoer gelegd werden. Dat dit misschien ook kwam door de ingrijpende herindeling van de bisdommen in 1559 laat Bijsterveld onbelicht. Interessant vond ik ook dat dit onderzoek de these van Jonathan Israel in zijn boek over de Republiek ondersteunt dat er tussen het gebied ten noorden en ten zuiden van de grote rivieren een scherpe sociaal-geografische grens liep en dat de kerkelijke geschiedenis van Noord-Brabant vanuit een Luiks perspectief bestudeerd dient te worden.

Toch roept deze studie bij mij ook een paar vragen op. Bijsterveld zegt dat het voor een prosopografisch onderzoek noodzakelijk is een homogene, sociale groep te bestuderen. Maar behoorde de groep geestelijken die in dit onderzoek onder de noemer gebracht worden van pastoor wel tot één sociaal homogene groep? Curieprelaten als Johannes Gijsels van Oisterwijk, pastoor van Hulsel, of kardinaal van Enckenvoirt, pastoor van Schijndel, zijn toch niet te vergelijken met de arme sloebbers die ter plaatse voor een paar centen het eigenlijke

werk moesten doen? Naar mijn mening hadden geestelijken voor wie het pastoorsbeneficie uitsluitend een bron van inkomsten was om een andere functie te kunnen uitoefenen van het onderzoek uitgesloten dienen te worden. Dat zij kerkrechtelijk gezien pastoor waren, doet hier niet ter zake, sociaal behoorden zij tot een heel andere groep, bijvoorbeeld leden van het pauselijk hof.

In het laatste hoofdstuk en de epiloog plaatst Bijsterveld de Brabantse pastoors van de late middeleeuwen op het snijpunt tussen kerk en wereld. Hun taak was het de eisen van de kerk en de verlangens van de hun toevertrouwde gelovigen met elkaar in overeenstemming te brengen en tussen die twee te bemiddelen — hoe zou overigens kardinaal van Enckenvoirt dat in Schijndel gedaan hebben? —, zij waren 'intermédiaires culturels', bemiddelaars tussen volks- en elitecultuur. Bijsterveld geeft te verstaan dat die bemiddelende functie verdween na het concilie van Trente, toen de pastoors veel duidelijker kerkelijke functionarissen werden en tegenover het volk kwamen te staan. Maar gezien het feit dat ook na Trente het grootste deel van de beneficie- en patronagestructuur bij kerkelijke benoemingen bleef voortbestaan en de hervormingsdecreten van het concilie maar heel langzaam en vaak niet uitgevoerd werden, blijft het voor mij toch een vraag, in hoeverre die middenpositie van pastoors werkelijk veranderde, al moet ik direct toegeven dat in de zuidelijke Nederlanden, meer dan elders in Europa Trente serieus genomen is, zoals uit dit proefschrift blijkt. Maar fundamentele veranderingen kwamen toch pas, toen in de Franse Revolutie die hele structuur vernietigd werd en de kerk van de grond af nieuw moest worden opgebouwd. Toen pas maakte de laverende en bemiddelende dorpspastoor, die in dit proefschrift zulke scherpe contouren krijgt, plaats voor de streng gedisciplineerde *gens togata*, waarvan Gerson en de vaders van Trente alleen maar hadden kunnen dromen.

P. G. J. M. Raedts

R. Stein, *Politiek en historiografie. Het ontstaansmilieu van Brabantse kronieken in de eerste helft van de vijftiende eeuw* (Dissertatie Leiden 1994, *Miscellanea neerlandica* X; Leuven: Peeters, 1994, 372 blz., 1530 Bfr., ISBN 90 6831 591 9).

De Brabantse historiografie van de vijftiende eeuw wordt gedomineerd door drie kapitale werken: de *Brabantiae historia diplomatica*, de oorkondenkroniek van Petrus de Thimo (proza, ca. 1425; behandelde periode: 600-ca. 1425), de *Voortzetting* van de 'Brabantsche Yeesten' van Jan van Boendale (boeken VI en VII, zesde boek ca. 1432, zevende boek ca. 1441; behandelde periode: 1355-1430) en de *Chronica* van Emond de Dynter (proza, 1443-1445; behandelde periode: 381-1442). Deze werken en zeker hun onderlinge afhankelijkheid werden nog nooit aan een grondig onderzoek onderworpen. Dit is nu wel gebeurd in dit Leids proefschrift van Robert Stein. Hij toont duidelijk aan dat deze teksten alleen bestudeerd en geïnterpreteerd kunnen worden tegen de achtergrond van een cruciale periode uit de Brabantse geschiedenis, namelijk het uitsterven van de inheemse Brabantse dynastie na de dood van hertogin Johanna in 1406 en de dynastieke wissel met de komst van de Bourgondiërs. Deze wissel voltrok zich zeer geleidelijk, als gevolg van de handige, de Brabantse gevoeligheden ontziende diplomatie van de Bourgondiërs: eerst regeerde in Brabant een jongere tak van de Bourgondiërs (Antoon van Bourgondië, Jan IV en Filips van Saint-Pol). Een inschakeling van Brabant in het groot Bourgondisch statencomplex was toen nog niet onmiddellijk te voorzien. Dit veranderde toen in 1430 Filips de Goede hertog van Brabant werd.